

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

(գիտագործնական միջազգային գիտաժողով)
Կիպրոս-Նիկոսիա
18-19 ապրիլի 2008թ.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ-2009

INTERNATIONAL ORGANIZING COMMITTEE FOR THE PREPARATION
OF THE WESTERN ARMENIAN NATIONAL CONGRESS

THE PROBLEMS
OF WESTERN ARMENIAN'S CLAIMS

COLLECTION OF CONFERENCE PAPERS

YEREVAN - 2009

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ПО ПОДГОТОВКЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СЪЕЗДА ЗАПАДНЫХ АРМЯН

ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ
ПРАВОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
ЗАПАДНОГО АРМЯНСТВА

СБОРНИК НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

ЕРЕВАН – 2009

Արա
ՊԱՊՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ
ՊԱՆՏԱՅԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՆԴԻՐՆԵՐՆ
ՈՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունը կանգնած է բախտորոշ ճանփաբաժանի առջև: Մեր հետագա քայլերից է կախված, թե մեզ համար ինչպիսին կլինեն առաջիկա տարիները՝ կորուստների՞, թե՞ ծեռքբերումների: Մեր առջև ծառայել է առկա մարտահրավերները չեզոքացնելու և դրանք դրականորեն հեղաշրջելու հրամայականը:

Քանզի Հայաստանի Հանրապետության, ինչպես նաև հայ ժողովրդի հավաքական ներուժը քաղաքական, տնտեսական կամ ռազմական ոլորտներում զիջում է և մշտապես զիջելու է Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ընդհանուր ներուժին, անհրաժեշտ է պայքարի ու դիմակայության ամբողջ գործընթացը տեղափոխել այլ ոլորտ, ուր Հայաստանը ոչ միայն չի զիջում նրանց, այլև ունի շոշափելի առավելություն:

Այսինքն՝ անհրաժեշտ է հայ-թուրքական հարաբերությունները տեղափոխել իրավական դաշտ և դրանցում առկա բոլոր խնդիրներին տալ իրավական լուծումներ ու ձևակերպումներ:

Ըստ այդմ, իմ ելույթը վերաբերելու է երկու հիմնահարցի և դրանց քննությանը ըստ միջազգային իրավունքի.

1. հայ-թուրքական իրավապայմանագրային հարաբերություններին,

2. հայ-թուրքական իրավական (de jure) սահմանին:

Նախ՝ ի՞նչ բան է *միջազգային պայմանագիրը*:

Պայմանագրերի իրավունքի մասին Վիեննայի կոնվենցիայի երկրորդ հոդվածը «պայմանագիր» հասկացությունը բնորոշում է հետևյալ կերպ. «Պայմանագիր» նշանակում է պետությունների միջև գրավոր կնքված և միջազգային իրավունքով կառավարվող միջազգային համաձայնություն»: Իսկ ըստ ՄԱԿ-ի միջազգային հանրային իրավունքի ձեռնարկի «միջազգային պայմանագրերը համաձայնություններ են միջազգային իրավունքի սուբյեկտների միջև, որոնց միջոցով նրանք ստեղծում, փոփոխության են ենթարկում կամ դադարեցնում են փոխադարձ իրավունքներն ու պարտավորությունները»:¹ Այսինքն՝ պայմանագրի օրինականության համար անհրաժեշտ է, որ այն կնքող կողմերից յուրաքանչյուրը լինի *միջազգային իրավունքի սուբյեկտ*, այսինքն՝ մեր դեպքում լինի *միջազգայնորեն ճանաչված պետության օրինական կառավարության լիազոր ներկայացուցիչ և նրա գործունեությունն առնվազն չհակասի միջազգային իրավունքին*:

Այս տեսանկյունից էլ, ժամանակագրական կարգով, անդրադառնա՞նք բոլոր այն հինգ պայմանագրերին, որոնք վերաբերում են հայ-թուրքական սահմանին, հստակեցնենք իրավապայմանագրային վիճակը և, ըստ միջազգային իրավունքի, որոշենք այդ պայմանագրերից յուրաքանչյուրի կարգավիճակը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, մինչև Միջին Արևելքում խաղաղության վերջնական հաստատումը, այսինքն՝

1918-1923թթ., հայ-թուրքական սահմանի վերաբերյալ կնքվել են Սևրի (10 օգոստոսի, 1920թ.), Ալեքսանդրապոլի (3 դեկտեմբերի, 1920թ.), Մոսկվայի (16 մարտի, 1921թ.), Կարսի (13 հոկտեմբերի, 1921թ.) և Լոզանի (24 հուլիսի, 1923թ.) պայմանագրերը: Մոսկվայի և Լոզանի պայմանագրերը կնքելիս Հայաստանը կողմ չի հանդիսացել: Հետևաբար, Հայաստանի համար դրանք սկզբունքորեն չեն կարող իրավական հետևանքներ առաջացնել: Սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ պայմանագրերը վերաբերում են նաև հայ-թուրքական սահմանին, ինչպես կարծում են շատերը, ապա կանդրադառնա՞նք նաև դրանց:

1. Ժամանակագրական առումով առաջինը Սևրի պայմանագիրն է՝ կնքված 1920թ. օգոստոսի 10-ին:

Սույն պայմանագիրն առայժմ ներկայացնենք մի քանի խոսքով, քանզի զեկույցի վերջում ավելի հանգամանալից ենք անդրադառնալու դրան: Սևրի պայմանագիրն *օրինական է*, քանի որ կնքող բոլոր կողմերն իրենց երկրների օրինական և ճանաչված իշխանություններն էին: Պայմանագրի շուրջ ընթացել են երկարատև բանակցություններ, և Օսմանյան կայսրության անունից այն ստորագրել է լիազոր պատվիրակությունը: Սևրի պայմանագիրը չի արժանացել լիակատար վավերացման (հետևաբար, մնում է *ոչ կատարյալ* (unperfected), սակայն նաև երբևէ չեղյալ չի հայտարարվել (ուստի, օրինական փաստաթուղթ է, որն ուժի մեջ չի մտել (legal document not in force)):

2. Երկրորդը Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրն է՝ կնքված 1920թ. դեկտեմբերի 3-ին, շեշտում են՝ դեկտեմբերի 3-ին:

Այս պայմանագիրը խորհրդահայ պատմագիտության սիրելի քեմաներից մեկն էր, քանի որ հնարավորություն էր տալիս դաշ-

նակցությանը մեղադրելու դավաճանության մեջ, իսկ բուլշևիկներին ներկայացնելու որպես ազգի փրկիչներ: Մեր խնդիրը չէ պատմական քննարկումներ կատարել կամ տալ քաղաքական գնահատականներ: Մեր նպատակն է Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը քննել միջազգային իրավունքի տեսանկյունից:

Այս տեսակետից, Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրն *անօրինական է ու անվավեր*, նախ այն պատճառով, որ կնքող կողմերից և ոչ մեկը չի ունեցել դրա իրավասությունը: Պայմանագիրը հայկական կողմից կնքողներն *արդեն* իշխանություն չէին, իսկ թուրքիայի կողմից կնքողները *դեռևս* իշխանություն չէին: Երկու կողմերն էլ գործել են *ultra vires*,² այսինքն՝ ակնհայտորեն գերազանցել են իրենց իրավասությունները:

Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրն անօրինական է նաև այն պատճառով, որ ստորագրվել է միջազգային իրավունքի սկզբունքները ոտնահարող *ուժի կիրառման բացահայտ սպառնալիքով*³ և երբևէ չի վավերացվել:

3. Ժամանակագրական առումով հաջորդը Մոսկվայի պայմանագիրն է՝ կնքված 1921թ. մարտի 16-ին:

Ինչպես նշված է Մոսկվայի պայմանագրի նախաբանում, այն կնքվել է «Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության կառավարության և Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարության» միջև: Առաջին հերթին, անհրաժեշտ է հստակեցնել դրանցից յուրաքանչյուրի կարգավիճակը 1921թ. մարտի 16-ի դրությամբ. քանի որ ցանկացած պայմանագրի կարգավիճակ ածանցվում է այն ստորագրողների իրավական կարգավիճակից:

ա) Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության կարգավիճակը 1921թ.

Պայմանագիրը կնքելու պահին *չկար* «Ռուսաստանի Խորհրդա-

յին Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետություն» ճանաչված պետություն, ուստի նաև՝ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Բնականաբար, նրա կառավարությունը չուներ որևէ միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավասություն: ՌԽՖՍՀ-ն, արդեն ԽՍՀՄ տարազով, միջազգային օրինական ճանաչում է սկսել ստանալ միայն 1924թ. փետրվարի 1-ից՝ Մեծ Բրիտանիայի կողմից ճանաչվելուց հետո:⁴ Մինչև 1924թ. տեղի ունեցած այսպես կոչված ճանաչումները չեն առաջացրել որևէ իրավական հետևանք, քանի որ իրենց հերթին բխել են չճանաչված երկրներից կամ վարչախմբերից: Գնաչումն օրինական համարվելու համար այն պետք է կատարվի իր հերթին օրինականորեն ճանաչված միջազգային իրավունքի սուբյեկտի կողմից:⁵

բ) Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կարգավիճակը 1921թ.

Ըստ էության, Խորհրդային իշխանության և կառավարության մասին վերը նշվածն ամբողջովին վերաբերում է նաև այսպես կոչված Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարությանը, որի անունից թուրքական կողմը ստորագրել է Մոսկվայի պայմանագիրը: Հիշարժան է, որ օրինական իշխանությունների առկայության դեպքում նույնիսկ քեմալականները որևէ հավակնություն չունեին իրենց համարելու Թուրքիայի լիազոր ներկայացուցիչներ: Նրանք պայմանագրերը կնքում էին ոչ թե Թուրքիայի կամ թուրքական կառավարության անունից, այլ «Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողով» կոչվող կառույցի նախագահության՝ այսպես կոչված, «*կառավարության*» անունից: Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովը 1921թ. ուներ հասարակական կազմակերպության (NGO) կարգավիճակ: Դրա կազմում ընդգրկված էին նախկին պատգամավորներ, պաշտոնանկ զինվորականներ ու պաշտոնյաներ: Նախկին պաշտոնյաների միավորող նման կազմակերպություններ եղել են ու կան աշխարհի զանազան երկրներում, այդ թվում՝ Հայաստանում: Սակայն դրանցից և ոչ մեկը չի հանդիսացել և չի հանդիսանում միջազգային իրավունքի սուբյեկտ՝ հետևաբար, իրավունք չունի միջպետա-

կան պայմանագրեր կնքելու երկրի անունից: Մուստաֆա Քեմալի վարչախումբը որևէ իրավական հիմք չուներ միջազգային հարաբերություններում ներկայացնելու թուրքական պետությունը: Աներկբայորեն, առնվազն մինչև 1922թ. նոյեմբեր ամիսը, այսինքն՝ մինչև Թուրքիայից սուլթան Մուհամմեդ VI-ի հեռանալը, Օսմանյան կայսրության գործող սահմանադրության համաձայն, միջազգային հարաբերությունների մեջ մտնելու լիազորությունները վերապահված էին վերջինիս կառավարությանը. միայն սուլթանը կարող էր լիազորել որևէ անձի՝ գործելու երկրի անունից:⁶

Ընդհանրապես, քեմալականների շարժումը սկզբնավորվել ու ընթացել է օսմանյան սահմանադրության ոտնահարումով և միջազգային իրավունքի խախտումով, որոնք են սուլթան-խալիֆի՝ երկրի օրինական իշխանության դեմ ապստամբությունը և Մուդրոսի զինադադարը (30 հոկտեմբերի, 1918թ.): Մուստաֆա Քեմալը 1921թ. պարզապես փախուստի մեջ գտնվող հանցագործ էր: Այդ իսկ պատճառով դեռևս 1920թ. ապրիլի 11-ին կայսրության բարձրագույն կրոնավորի՝ շեյխ-ուլ-իսլամի ֆեթվայով (կոնդակով) Մուստաֆա Քեմալը մահվան էր դատապարտվել: Նրա նկատմամբ նույն տարվա մայիսի 11-ին մահապատժի վճիռ էր կայացրել նաև թուրքական ռազմական դատարանը: Այս դատավճիռը 1920թ. մայիսի 24-ին հաստատվել էր սուլթանի կողմից և մտել ուժի մեջ:

Ի լրումն սրա՝ Մոսկվայի պայմանագրի՝ Հայաստանին վերաբերող մասը միջազգային իրավունքի ևս մի խախտում է, քանի որ պայմանագրերը կարող են վերաբերել միայն պայմանագիրը ստորագրող կողմերին և որևէ պարտավորություն կամ իրավունք չեն ստեղծում պայմանագրի մաս չկազմող երրորդ կողմի համար:⁷

4. Հայ-թուրքական սահմանին վերաբերող հաջորդ պայմանագիրը Կարսի պայմանագիրն է՝ կնքված 1921թ. հոկտեմբերի 13-ին:

Միանշանակ է, որ Կարսի պայմանագիրն *անօրինական է և անվավեր*, քանի որ այն կնքած կողմերից և ոչ մեկը չի եղել միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Քեմալականների մասին Ալեքսանդրապոլի և Մոսկվայի պայմանագրերին վերաբերող հատվածում արդեն խոսվեց:

Այժմ քննենք քեմալականների հետ պայմանագիրը կնքած կողմերից մեկի՝ Հայաստանի հորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության կարգավիճակը: Անվիճելի է, որ հորհրդային Հայաստանը երբեք չի եղել միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Այն երբեք ճանաչված չի եղել միջազգային իրավունքի որևէ այլ սուբյեկտի կողմից, երբեք չի ունեցել այլ երկրների հետ հարաբերությունների մեջ մտնելու կարողություն: Այլ կերպ, այն երբեք չի ունեցել դեսպանություններ և Հայաստանի հորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության անունից երբեք որևէ դեսպան չի հավատարմագրվել: Իսկ «այլ պետությունների հետ հարաբերությունների մեջ մտնելու կարողությունը» (capacity to enter into relations with the other states) պետականության չորս չափորոշիչներից մեկն է, որն ամրագրված է Պետությունների իրավունքների և պարտականությունների մասին 1933թ. Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայի (Convention on Rights and Duties of States, Montevideo, 1933) առաջին հոդվածի 4-րդ կետում: Պարզապես, հորհրդային Միության կազմում եղել է «Հայաստանի հորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն» վարչատարածքային միավորը: 1921թ. իրավական տեսանկյունից՝ Հայաստանի տարածքը բռնազավթված էր: Միջազգային իրավունքով այդպես է բնութագրվում միջազգայնորեն ճանաչված այն երկիրը, որում օտարերկրյա բանակը տապալում է օրինական իշխանությունը և հաստատում իր դրածո իշխանությունը՝ անկախ նորահաստատ իշխանության տարազից:

5. Ժամանակագրական առումով վերջին պայմանագիրը, որին հարկ ենք համարում անդրադառնալ, Լոզանի պայմանագիրն է՝ կնքված 1923թ. հուլիսի 24-ին:

Նախ մի շատ տարածված մոլորության մասին՝ *Լոզանի պայմանագրի կնքումով Սևրի պայմանագիրը չեղյալ չի հայտարարվել*: Նոր պայմանագիր կնքելու պարագայում որևէ պայմանագիր կամ միջազգային պարտավորություն ինքնըստինքյան չեղյալ չի համարվում: Պայմանագիրը չեղյալ է դառնում ոչ այլ կերպ, քան չեղյալ հայտարարվելով: Ընդ որում, պայմանագիրը կարող է չեղյալ հայտարարվել միմիայն նախորդ պայմանագրի մաս հանդիսացող բոլոր, կրկնում են, *բոլոր, կողմերի համաձայնությամբ*՝ այդ մասին հստակ հայտարարելով և այդ իրողությունն ամրագրելով հաջորդ պայմանագրի մեջ: Լոզանի պայմանագրում ընդհանրապես որևէ հիշատակում չկա Սևրի պայմանագրի մասին:

Ավելին, Լոզանը ոչ միայն չեղյալ չի հայտարարել *հայոց իրավունքները*, այլև *16-րդ հոդվածով վերահաստատել է դրանք*: Այսպես, Լոզանի պայմանագիրն անդրադառնում է թուրք-բուլղարական, թուրք-հունական և թուրք-սիրիական սահմաններին, ըստ այդմ հստակեցնելով թուրքիային պատկանող տարածքները երկրի միայն այդ հատվածներում: Իսկ քանի որ ըստ Լոզանի պայմանագրի 16-րդ հոդվածի՝ «Թուրքիան հրաժարվում է բոլոր այն տարածքների ու կղզիների տիտղոսից և դրանց նկատմամբ իր բոլոր իրավունքներից, որոնք գտնվում են սույն պայմանագրով գծած սահմաններից դուրս, ի բացառյալ նրանց, որոնց նկատմամբ սույն պայմանագրով ճանաչվել է նրա ինքնիշխանությունը, այս տարածքների և կղզիների ապագան լուծել են կամ կլուծեն շահագրգիռ կողմերը», հետևաբար թուրքիան մեկ անգամ ևս հաստատել է վիլսոնյան Հայաստանից իր հրաժարումը:

Հիմա ամփոփենք մեր քննության արդյունքները: Սակայն մինչ այդ մի հստակեցում: Չնայած Պայմանագրերի իրավունքի մասին Վիեննայի կոնվենցիան ընդունվել է 1969թ. և հետադարձ ուժ չունի, ինչպես հայտարարված է կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածում, այնուամենայնիվ, հստակ է, որ բոլոր այն չափորոշիչային հիմնադրույթները, որոնցով քննության առանք վերոնշյալ պայմա-

նագրերը, միջազգային իրավունքում առկա են եղել և գործել են դարեր ի վեր, այսինքն, լատիներեն ասած, եղել են *jus cogens*, այն է՝ *բոլորի համար պարտադիր ու անբեկանելի*: Դրանք, պարզապես, ամրագրվել են Վիեննայի կոնվենցիայի մեջ: Եվ, ինչպես հաստատում է նույն Վիեննայի կոնվենցիայի 53-րդ հոդվածը, պայմանագիրն անվավեր է, եթե կնքելու պահին հակասել է միջազգային ընդհանուր իրավունքի որևէ անբեկանելի հիմնադրույթի, այսինքն որևէ *jus cogens*-ի: Հետևաբար, վերը քննված 5 պայմանագրերից 3-ն անվավեր են, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրը կնքվել է միանգամից մի քանի *jus cogens*-ների ոտնահարմամբ:

Ըստ այդմ, անվավեր են Ալեքսանդրապոլի, Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերը: Սևրի պայմանագիրն օրինական է և վավեր, սակայն ուժի մեջ չի մտել, քանի որ լիովին չի վավերացվել: Իսկ Լոզանի վավերական ու օրինական պայմանագիրը, ինչպես ասվեց, Հայաստանին վերաբերում է անուղղակիորեն:

Հիմա անդրադառնանք հայ-թուրքական սահմանին վերաբերող փաստաթղթերից ամենակարևորին՝ Սևրի պայմանագրից ածանցվող իրավարար վճռին, որը կայացվել է 1920թ. նոյեմբերի 22-ին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ Վուդրոու թոմաս Վիլսոնի կողմից և պաշտոնապես վերնագրված է. «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահի որոշումը թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանի, Հայաստանի դեպի ծով ելքի և հայկական սահմանին հարակից թուրքական տարածքի ապառազականացման վերաբերյալ»:

Նախ մի համառոտ ակնարկ իրավարար վճռի նախընթացի վերաբերյալ:

Հայոց անկախության հռչակումից մեկուկես տարի հետո՝ 1920թ. հունվարի 19-ին, Դաշնակից ուժերի Գերագույն խորհուրդն ի վերջո ճանաչեց Հայաստանի Հանրապետությունը՝ պայմանով, որ նորաստեղծ երկրի սահմանները կհստակեցվեն հետագայում: Միացյալ Նահանգները Հայաստանի անկախությունը ճանաչեց 1920թ. ապրիլի 23-ին: Արդեն 1920թ. ապրիլի 26-ին Դաշնակից ու-

ժերի Գերագույն խորհուրդը Սան Ռեմոյի հավաքի ժամանակ որոշեց ԱՄՆ-ի նախագահին դիմել երկու խնդրանքով. 1) ստանձնել Հայաստանի մանդատը, 2) իրավարար վճռով որոշել Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանը:⁸

Ինչպես գիտեք, Հայաստանի մանդատը 1920թ. հունիսի 1-ին մերժվեց ԱՄՆ-ի Սենատի կողմից: Սակայն երկրորդ խնդրանքի վերաբերյալ ամերիկյան պատասխանը դրական էր, և 1920թ. մայիսի 17-ին ԱՄՆ-ի պետքարտուղարը Ֆրանսիայում ամերիկյան դեսպանի միջոցով դաշնակիցներին տեղեկացրեց, որ նախագահը համաձայնել է գործել որպես իրավարար: Խնդիրն իրականացնելու համար արդեն հուլիսի կեսերին պետքարտուղարությունը, պրոֆեսոր Վիլյամ Վեստերմանի գլխավորությամբ, ստեղծեց փորձագետների խումբ, որը կոչվում էր «Հայաստանի և Թուրքիայի միջև սահմանի իրավարարության հանձնախումբ»: Երբ 1920թ. օգոստոսի 10-ին Սևրում ստորագրվեց Խաղաղության պայմանագիրը, նշյալ հանձնախումբը պաշտոնապես սկսեց իր աշխատանքները: Սևրի պայմանագիրը կարևորվում է նրանով, որ այդ պայմանագրի մեջ որպես 89-րդ հոդված ներառված է *կոմպրոմիս* (compromis), այսինքն՝ իրավարարության հայտը: Հարկ է նշել, որ կոմպրոմիսի կարգավիճակը բնավ կապ չունի բուն պայմանագրի կարգավիճակի հետ, այսինքն՝ վերջինիս վավերացված կամ չվավերացված լինելու հետ: Ուստի, երբ 1920թ. հոկտեմբերի 18-ին ԱՄՆ-ի պետքարտուղարությունն ստացավ Սևրի պայմանագրի ստորագրված տարբերակը, դա ԱՄՆ-ի նախագահի համար պաշտոնապես իրավարար վճիռ կայացնելու բավարար հիմք էր: Նախագահ Վ. Վիլսոնը 1920թ. նոյեմբերի 22-ին ստորագրեց այն և առդիր փաստաթղթերը: Այդ փաստաթղթերի փաթեթը, որը մի ամբողջություն է, բաղկացած է 241 էջից, որից 89-ը բուն իրավարար վճիռն է, իսկ 152-ը՝ տասը հավելվածները: Իրավարար վճիռը 1920թ. դեկտեմբերի 6-ին Փարիզում ԱՄՆ-ի դեսպանատան կողմից պաշտոնապես փոխանցվեց Դաշնակից ուժերին: Տարօրինակ է, սակայն փաստ, որ հայոց նորագույն պատմության

այս կարևորագույն փաստաթուղթը, որով ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության իրավունքներն ու Թուրքիայի հետ սահմանը, բացառությամբ յոթերորդ գլխի, երբեք չի տպագրվել:

Մի քանի խոսք իրավարար վճռի բովանդակության մասին:

Ըստ իրավարար վճռի, Հայաստանի Հանրապետության տիտղոսն ու իրավունքները ճանաչվում էին նախկին Օսմանյան կայսրության Վանի, Բիթլիսի, Էրզրումի և Տրապիզոնի նահանգների վրա ընդհանուր առմամբ 103.599 քառ. կմ: Քանի որ վճիռն ուժի մեջ էր մտնում անմիջապես, ապա ԱՄՆ-ի պաշտպանության նախարարությունը սահմանանշող հանձնաժողովի համար տպագրեց նաև աշխատանքային մանրամասն քարտեզներ (19 թերթ):

Իրավարար վճռի ուժի մեջ մտնելու ժամանակի և նախապայմանների մասին:

Միանշանակ է, որ Սան Ռեմոյի կոմպերանսում Դաշնակից ուժերի եռյակը՝ Բրիտանական կայսրությունը, Ֆրանսիան և Իտալիան, 1920թ. ապրիլի 27-ի պաշտոնական նոտայով, և Սևրի պայմանագիրը ստորագրած բոլոր երկրները (այդ ժամանակ 18) 89-րդ հոդվածով իրավարարության հայցով դիմելով ԱՄՆ-ի նախագահին, իրավարար վճռի ընդունումը չեն պայմանավորել որևէ հանգամանքով, այլ պարտավորվել են «վճիռն ընդունել անմիջապես»: Նույն Սևրի պայմանագրի 90-րդ հոդվածով Թուրքիան լրացուցիչ վերահաստատել է այս դիրքորոշումը ամրագրելով հետևյալը. «սկսած իրավարար որոշման օրից Թուրքիան հրաժարվում է [Հայաստանին] փոխանցվելիք տարածքի նկատմամբ իր բոլոր իրավունքներից և տիտղոսից»:

Այսպիսով, 1920թ. նոյեմբերի 22-ին ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնի իրավարար վճռով Հայաստանի և Թուրքիայի միջև սահմանային հարցն ստացավ վերջնական լուծում: Ըստ այդմ էլ, հայ-թուրքական միջպետական սահմանն ամրագրվեց մեկընդմիջտ, քանի որ ինչպես հստակորեն ամրագրված է Հաագայի կոնվենցիայում (1899թ. խմբագրման 54-րդ հոդվածում և 1907թ. խմբագրման 81-րդ հոդվա-

ծում)։ «Եթե իրավարար վճիռը կայացվել է ըստ կարգի և դրա մասին իրազեկ են պահվել կողմերի գործակալները, ապա խնդրո առարկա վեճը լուծվում է մեկընդմիջտ և ենթակա չէ բեկանման»։

Այժմ ամենակարևոր հարցի՝ իրավարար վճռի *ներկա* կարգավիճակի մասին։

Արդեն հիշատակված ՄԱԿ-ի պաշտոնական «Միջազգային հանրային իրավունքի և միջազգային կազմակերպությունների տերմինաբանության ձեռնարկը» իրավարար վճռի վավերականության համար առանձնանշում է չորս չափորոշիչ։ Դրանք են. 1. Իրավարարները պետք է գերծ լինեն արտաքին խոտոր ազդեցությունից, ինչպիսիք են հարկադրանքը, կաշառքը կամ նյութական շահագրգռությունը։ 2. Ապացույցների հավաքումը պետք է գերծ լինի կեղծիքից և չպարունակի որևէ էական սխալ։ 3. Իրավարարության հայցը պետք է վավերական լինի։ 4. Իրավարարները չպետք է գերազանցեն իրենց լիազորությունները։⁹

Ցավոք սրտի, տեղի սղության պատճառով ես հնարավորություն չունեմ չափորոշիչ առ չափորոշիչ քննելու Վիլսոնի իրավարար վճիռը՝ ներկա կարգավիճակը վեր հանելու համար։ Սակայն հետաքրքրվողները նշյալ վճռի, ինչպես նաև պայմանագրերի, իրավական հանգամանակից փորձաքննությանը կարող են ծանոթանալ իմ «Չայոց պահանջատիրության իրավական հիմունքները» գրքում, որը տեղակայված է www.wilsonforarmenia.am կայքէջում կամ կարող են դիտել իմ հեռուստատեսությունների համանուն DVD-ն։

Առայժմ բավարարվենք ամփոփիչ եզրակացությամբ.

1. քանի որ ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի Իրավարար վճիռը միանշանակորեն համապատասխանում է իրավարար վճիռների միջազգայնորեն ճանաչված չորս չափորոշիչներին,

2. քանի որ իրավարար վճիռները չունեն վավերականության ժամանակային սահմանափակում,¹⁰

3. քանի որ իրավարար վճռի վավերականությունը կախում չունի վճռի հետագա ճակատագրից,

4. քանի որ միջազգային իրավունքը, մասնավորապես, Չաագայի կոնվենցիան, որով ամփոփվել և ամրագրվել է իրավարար վճիռների կարգավիճակը, ընդհանրապես չի նախատեսում վճռի չեղյալ հայտարարում,¹¹

5. քանի որ կողմերից մեկի մերժումը՝ ի կատար ածելու իրավարարությունը, չի ազդում վճռի վավերականության վրա,

6. քանի որ իրավարար վճիռները վերջնական, անբեկանելի և կատարման համար պարտադիր փաստաթղթեր են,

7. քանի որ կողմերը, համաձայնելով վեճը հանձնել իրավարարությանը, դրանով իսկ կանխավ համաձայնում են կատարման համար պարտադիր ճանաչելու իրավարարի ցանկացած վճիռ,¹²

8. քանի որ Բրիտանական կայսրությունը, Ֆրանսիան և Իտալիան, հանդես գալով Դաշնակից ուժերի անունից, 1920թ. ապրիլի 27-ին իրավարար վճռի հայցադիմումով դիմել են ԱՄՆ-ի նախագահին, դրանով իսկ պարտավորվել են այն ընդունել առանց այլևայլության,

9. քանի որ հայցադիմումի մաս կազմողները պարտավորվել են իրավարար վճիռն ընդունել անմիջապես և առանց նախապայմանների,

10. քանի որ Թուրքիան 1920թ. օգոստոսի 10-ին պարտավորվել է հրաժարվել փոխանցվելիք տարածքի տիտղոսից և իրավունքներից վճռի կայացման օրը և առանց նախապայմանների,

11. քանի որ Թուրքիան 1923թ. հուլիսի 24-ին վերահաստատել է իրեն չփոխանցված տարածքների նկատմամբ բոլոր իրավունքներից և տիտղոսից հրաժարվելու դիրքորոշումը,

Ուստի. Վուդրո Վիլսոնի Իրավարար վճիռն այսօր էլ վավերական և կատարման համար պարտադիր փաստաթուղթ է Իրավարար վճռի մաս կազմող բոլոր երկր-

Ների և նրանց իրավահաջորդների համար: Իրավարար վճիռը պարտադիր է նաև ԱՄՆ-ի համար ոչ միայն այն պատճառով, որ կայացվել է ԱՄՆ-ի նախագահի կողմից, այլև այն պատճառով, որ վճռի տակ դրված է Միացյալ Նահանգների Մեծ կնիքը:

Այսպիսով, չնայած թուրքիայի կողմից «Վիլսոնյան Հայաստանի» տարածքի տևական բռնազավթմանը, տվյալ տարածքի իրավական տիտղոսը նրան չի պատկանում: 1920թ. նոյեմբերի 22-ից առ այսօր այդ տարածքի վրա նրա *de facto* իշխանությունն ավելին չէ, քան զուտ վարչական վերահսկողությունը, այսինքն՝ այնպիսին, ինչպիսին թուրքիան ներկայումս ունի Հյուսիսային Կիպրոսում:

Հետևաբար, «Վիլսոնյան Հայաստանի» տարածքում թուրքիայի Հանրապետության ներկայությունը և գործողությունները անօրինական են ու անվավեր, որովհետև ռազմական բռնազավթումը չի կարող հանգեցնել տարածքի օրինական իրավատիրության:

Հիմա մեկ այլ կարևոր հարց. *որո՞նք պետք է լինեն մեր հետագա քայլերը:*

Առաջին հերթին, մենք ոչ միայն պիտի հայտարարենք, թե *պետություն ունեցող ազգ ենք, այլև պիտի գործենք որպես այդպիսին:* Այսինքն պիտի օգտվենք միջազգային սուբյեկտի մեր կարգավիճակից:

Քանի որ միջազգային իրավունքը և միջպետական բազմաթիվ փաստաթղթեր, ինչպես, օրինակ, Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության Հելսինկիի 1975թ. եզրափակիչ փաստաթուղթը (մաս 10-րդ, պարբերություն 1-ին), որի տակ կա նաև թուրքիայի ստորագրությունը, հանձնառու երկրներից պահանջում է միջազգայնորեն ստանձնած պարտավորությունների «բարեխիղճ կատարումը, լինեն դրանք ածանցված միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքներից և կանոններից, թե ածանցված լինեն պայմանագրերից կամ այլ համաձայնագրերից, ո-

րոնց այդ երկրները մաս են կազմում՝ համաձայն միջազգային օրենքի», Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է և պարտավոր է միջազգային իրավունքի հիման վրա պաշտպանելու իր շահերը, այսինքն՝ Անվտանգության խորհրդի ուշադրությունը հրավիրելու այն հանգամանքի վրա, որ թուրքիան չի կատարում Վիլսոնի իրավարար վճռով ստանձնած պարտավորությունները, որի հետևանքով առաջացել է միջազգային, այսինքն՝ հայ-թուրքական դիմակայություն և վեճ: Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես ՄԱԿ-ի անդամ երկիր, ՄԱԿ-ի կանոնադրության 35-րդ հոդվածի 1-ին կետի հիման վրա, լիովին իրավասու է «Անվտանգության խորհրդի կամ Գլխավոր համաժողովի ուշադրությանը ներկայացնել ցանկացած վեճ կամ իրավիճակ, որն իր բնույթով համապատասխանում է [սույն կանոնակարգի] 34-րդ հոդվածում վկայակոչվածին»: Իսկ ՄԱԿ-ի կանոնադրության 34-րդ հոդվածն արձանագրում է. «Անվտանգության խորհուրդը կարող է քննության առնել ցանկացած վեճ կամ իրավիճակ, որը կարող է հանգեցնել միջազգային դիմակայության կամ առաջ բերել վեճ որոշելու համար, թե արդյոք տվյալ վեճի կամ իրավիճակի շարունակումը կարո՞ղ է վտանգել միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանումը»: Ակնհայտ է, որ ներկա իրավիճակն արդեն իսկ հանգեցրել է հայ-թուրքական դիմակայության և խնդրահարույց վիճակի, և այս ամբողջը թուրքիայի կողմից Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ պատերազմական միջոցառման (*war measure*), այսինքն՝ շրջափակման իրականացման հետևանք է: Իսկ շրջափակումը հնարավոր է դարձել միմիայն թուրքիայի կողմից իր միջազգայնորեն ստանձնած պարտավորությունների չկատարման հետևանքով:

Միևնույն ժամանակ, Հայաստանը միջնորդի վճիռը կայացրած երկրի օրինակ, ԱՄՆ-ի միջոցով, կարող է դիմել թուրքիային, որպեսզի միասնաբար դիմեն ՄԱԿ-ի միջազգային դատարան դրա Կանոնակարգի 36-րդ հոդվածի առաջին և երկրորդ կետերի հիման վրա հստակեցնելու Վուդրո Վիլսոնի իրավարար վճռի ներկա կար-

գավիճակը: Ձուգահեռաբար, Հայաստանը կարող է հայց ներկայացնել ՄԱԿ-ի Գլխավոր համաժողովին, որպեսզի վերջինս, Սիջազգային դատարանի կանոնակարգի 65-րդ հոդվածի համաձայն, Վուդրո Վիլսոնի իրավարար վճռի մասին խորհրդատվական (պարզաբանական) կարծիքի համար (advisory opinion) դիմի միջազգային դատարան:

Ուզում են ընդգծել, որ Հայաստանի Հանրապետության կողմից միջազգային կառույցների ներգրավմամբ հայ-թուրքական դիմակայությունը լուծելու ձգտումը չի կարող դիտարկվել հարաբերությունների սրման միտում, այլ, ընդհակառակը, կարող է գնահատվել որպես առկա խնդիրները միջազգային իրավունքի հիման վրա լուծելու ուղղությամբ հաստատական ու դրական քայլ և արձագանք վերջին շրջանում հաճախացող հայ-թուրքական հաշտության կոչերի: Մասնավորապես, միջպետական առկա հակասություններն իրավարարությամբ լուծելու նախընտրելիությունն ընդգրկված է ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ և ամրագրված է 33-րդ հոդվածում:

Անվիճելի է, որ հայ-թուրքական դիմակայությունը լուծելու համար միջազգային իրավունքը բավարար չէ: Այսուհանդերձ, անկասկած, միայն միջազգային իրավունքն է այն ճանապարհը, որով կարելի է հասնել հիմնահարցի արդար ու խաղաղ լուծմանը և, ի վերջո, տարածաշրջանում հաստատել անսասան ու մշտական խաղաղություն:

Աշխարհում գործընթացներն առաջ են գնում հարաճուն արագությամբ, և միշտ չէ, որ դրանք մեր օգտին են: Եկել է լուրջ որոշումներ ընդունելու և առավել լուրջ քայլեր ձեռնարկելու ժամանակը: Մենք հապաղելու ժամանակ չունենք: